

УДК 398.9(=161.3)

Ю. А. Петрушэўская

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

**ВЫВУЧЭННЕ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАГА КАМПАНЕНТА
Ў ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫМ ФОНДзе БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

Вызначаны асаблівасці выяўлення і апісання ў айчынным мовазнаўстве канца XIX – пачатку XXI стст. нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічнай сістэме беларускай мовы. Акрэслены напрамкі яго вывучэння: этымалагічны, этналінгвістычны, лінгвакультуралагічны, лінгвакраізнаўчы. Устаноўлена, што тлумачэнні ўласна беларускага паходжання прыказак заснаваны або на экстралінгвістычных фактах, або на суб'ектыўных поглядах, а не на дакладных і аб'ектыўных прынцыпах і крытэрыях этымалагізацыі ўстойлівых моўных адзінак, таму шмат у чым з'яўляюцца спірэчнымі і памылковымі. Існуючыя вынікі этымалагізацыі прыказак, якія ўжываюцца ў беларускай мове, не дазваляюць акрэсліць нацыянальна-культурны кампанент яе парэміялагічнага фонду. Этналінгвістычнае і лінгвакультуралагічнае вывучэнне беларускай парэміялогіі праводзіцца на беларускамоўным матэрыяле або на матэрыяле параўнання з пэўнай мовай (найчасцей рускай) і вельмі рэдка — на ўсходнеславянскім і заходнеславянскім моўным матэрыяле, што істотна абмяжоўвае рэпрэзентатыўнасць вынікаў. Лінгвакраізнаўчае апісанне нацыянальна-культурнага кампанента беларускай парэміялогіі грунтуецца на выніках яе этымалагічных, этналінгвістычных і лінгвакультуралагічных даследаванняў, таму натуральна наследуе ўсе іх недакладнасці і памылкі. Устаноўлена, што асноўнай асаблівасцю выяўлення і апісання нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі з'яўляецца неапраўданае перабольшванне нацыянальнага за кошт універсальнага, спецыфічнага за кошт агульнага, у выніку чаго скажаецца аб'ём і якасныя ўласцівасці нацыянальна-культурнага кампанента беларускай парэміялогіі.

Ключавыя словы: беларускае мовазнаўства, беларуская мова, парэміялогія, нацыянальна-культурны кампанент, этымалогія, этналінгвістыка, лінгвакультуралогія, лінгвакраізнаўства.

Ju. A. Petrushevskaia

Mogilev State A. Kuleshov University

**THE STUDY OF THE NATIONAL AND CULTURAL COMPONENT
OF THE BELARUSIAN PAREMIOLOGY**

The article deals with the peculiarities of determination and description of the national and cultural component of the paremiological stock of the Belarusian language of the Belarusian linguistics at the end of XIX – the beginning of XXI cent. Four branches of the study of the national and cultural component of the Belarusian paremiology: etymological, ethnolinguistic, cultural linguistics, cultural literacy. It was found out that the etymological explanation of the native Belarusian proverbs is in most cases based on extralinguistic facts, or the subjective views rather than on accurate and objective principles and criteria of the etymologization of language units, so in many ways are controversial and inaccurate. Existing results of the etymologization of the proverbs, which are used in the modern Belarusian language and are of the Belarusian origin, do not give an opportunity to determine the national and cultural component of its paremiological stock. It was determined that in fact (according to the selection of the language material) cultural linguistics description of the national and cultural component of the Belarusian language is generally based on the results of etymological, ethnolinguistic, cultural linguistics research. It was found out that the main feature of the determination and description of the national and cultural component of the Belarusian paremiological stock in Belarusian linguistics is an immense exaggeration of the national by the means of universal, specific by the means of general, as a result there is a distortion of the size and the qualitative characteristics of the national and cultural component of the Belarusian paremiology.

Key words: Belarusian linguistics, Belarusian language, paremiology, national and cultural component, etymological, ethnolinguistic, cultural linguistics, cultural literacy.

Уводзіны. У сучасным мовазнаўстве ў сувязі з імклівым развіццём шэрагу такіх яго адгалінаванняў, як лінгвакультуралогія, этналінгвістыка, кагнітыўная лінгвістыка, павялічылася ўвага даследчыкаў да высвятлення суадносін

нацыянальнага і ўніверсальнага ў моўнай сістэме і яе асобных падсістэмах, у прыватнасці і ў парэміялагічным фондзе мовы. Размежаванне нацыянальнага і інтэрнацыянальнага ў парэміялогіі з'яўляецца актуальным, паколькі адыгры-

вае метадалагічна значную ролю не толькі ў лінгвістычнай тыпалогіі і ўніверсалагіі (пры параўнанні парэміялагічных сістэм розных моў свету), але і ў лінгвакультуралагічным вывучэнні прыказак пры вызначэнні і апісанні іх нацыянальна-культурнай семантыкі, і ў лінгвадыдактычным апісанні прыказак пры выкладанні мовы як замежнай (у лінгвакраізнаўчым аспекце) і інш.

Адной з асноўных праблем беларускай парэміялогіі на сучасным этапе яе развіцця, як акрэсліў Я. Я. Іваноў у сваім дакладзе на XV Міжнародным з'ездзе славістаў, з'яўляецца «вызначэнне агульнага (універсальнага) і спецыфічнага (нацыянальнага) кампанентаў беларускай парэміялогіі на фоне іншых славянскіх і неславянскіх моў» [1, S. 112]. Гэтая праблема адпавядае аднаму з актуальных пытанняў сучаснай парэміялогіі, для якой характэрна адсутнасць аб'ектыўных крытэрыяў дыферэнцыяцыі агульнага (універсальнага) і спецыфічнага (нацыянальнага) у парэміялагічных падсістэмах розных моў свету.

Трэба заўважыць, што далёка не ўсе прыказкі, якія функцыянуюць у сучаснай беларускай мове і ўспрымаюцца яе носбітамі (у тым ліку і даследчыкамі) як уласна беларускія (і інтэрпрэтуюцца на гэтай падставе як нацыянальна-культурны кампанент), ужываюцца толькі ў беларускай мове і характарызуюцца ўласна беларускім паходжаннем. Гэта ж уласціва і іншым мовам свету, у якіх многія прыказкі маюць іншамоўнае паходжанне, але хутка асімілявалі ў мове-рэцыпіенце і, як правіла, не асацыіруюцца ў ёй з чужымі мовамі і культурамі. Так, паводле вядомага меркавання В. М. Макіенкі, «вопреки расхожому представлению о густо национальной маркированности идиоматики и паремиологии они — как это ни парадоксально — являются более интернациональными, чем лексика» [2, S. 2].

Вывучэнне нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы не адасобілася на сённяшні дзень у асобнае адгалінаванне ў беларускай парэміялогіі, але традыцыйна ажыццяўляецца ў беларускім мовазнаўстве на ўсім працягу яго развіцця ў межах рознабаковага і рознааспектнага даследавання парэміялагічных адзінак.

Мэта артыкула — вызначыць найбольш значныя кірункі і асноўныя асаблівасці выяўлення і апісання ў айчынным мовазнаўстве канца XIX – пачатку XXI стст. нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы.

Асноўная частка. Можна вылучыць чатыры найбольш значныя напрамкі даследаванняў нацыянальна-культурнага кампанента ў парэмі-

ялогіі беларускай мовы: (1) этымалагічны, (2) этналінгвістычны, (3) лінгвакультуралагічны, (4) лінгвакраізнаўчы [3]. Усе названыя кірункі ўзніклі ў розны час, грунтуюцца на розным паводле моўнай прыналежнасці парэміялагічным матэрыяле, маюць розную ступень рэпрэзентатыўнасці, характарызуюцца неаднолькавай прадуктыўнасцю і рэзультатыўнасцю ў вызначэнні і апісанні нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі.

Этымалагічныя пошукі нацыянальна-культурнага ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы скіраваны на выяўленне прыказак, якія маюць уласна беларускае паходжанне, а таму з'яўляюцца часткай нацыянальна-культурнага кампанента беларускай мовы як цэласных моўных знакаў.

Адны з першых этымалагізацый беларускіх прыказак належаць І. І. Насовічу, які ўключыў у свой «Сборникъ бѣлорусскихъ пословиць» (1874) тлумачэнні як сэнсу, так і паходжання шмат якіх прыказкавых адзінак. Напр.: «*Ать! яси посоля.* Говорятъ переносно на вопросъ, доволенъ-ли мѣстомъ, службою, выборомъ или другими обстоятельствами жизни. Пословица происходитъ отъ слѣдующаго разказа. Молодой мужъ, пришедши домой съ работы, когда мать подала ему щи, при первой ложкѣ сказалъ съ неудовольствіемъ: хто варивъ, вочи-бъ ему заливъ. — “Да гетожь жонка твоя” отвѣчала мать. *Ать!* хладнокровно замѣтилъ сынъ, *яси посоля*» [4, с. 3].

Або, напр.: «Круци не верти, а придзецца умерци. Говорятъ при неминуемой участи, которой бы хотѣлось избѣгнуть. Пословица происходитъ отъ одной басенки. Одинъ бѣдный крестьянинъ просилъ всѣхъ сосѣдокъ изъ своего села бытъ кумою новорожденной его первой дочери, но изъ презрѣнія къ его бѣдности всѣ отказались. Въ такой крайности онъ, взявъ краюшку хлѣба, пустился въ дорогу, чтобы первую встрѣчную просить кумою. Скоро онъ встрѣтилъ старуху скаредную и въ рублищахъ. Крестьянинъ поклонился, далъ хлѣбъ соль и объявилъ сною просьбу. Старуха не отказалась. По совершении крещенія, старуха, которая была вѣдьма, сказала куму: чтобы поправить твое состояніе, даю тебѣ даръ лѣченія. Всякое зелье, данное тобою, будетъ цѣлительно; только смотри, не берись лѣчить того, у кого представлюсь я тебѣ въ головахъ больнаго; ибо онъ умретъ. Новый лекаръ и прославился и очень разбогатѣлъ. Но, проживши долго, самъ заболѣлъ, и, къ своему отчаянію, увидѣлъ куму, стоящую въ изголовьи. Тогда онъ оборотился головою въ нижнюю часть постели, и кума туда-жъ перешла. И сколько разъ ни перемѣнялъ онъ положеніе свое, кума

всегда находилась въ головахъ его; наконецъ сказала куму: “круци, кумъ, ни верци, а придзеца умерци”» [4, с. 69–70].

Яшчэ, напр.: «На вѣку всего наживешь, и Кузьму татою назовешь. Говорятъ полушутливо; когда обстоятельства заставляютъ поклониться тому, кому не хотѣлось бы. Пословица произошла отъ слѣдующаго разсказа. Одинъ пасынокъ, привыкши съ малолѣтства называть отчима своего по имени Кузьмою и, подросши, не оставлялъ своей привычки. Но одинъ разъ, везя съ отчимомъ по возу пшеницы споновой, какъ-то взѣхалъ на косогоръ и попался подъ оборотившійся на него возъ. Пасынокъ, крича, звалъ на помощь своего Кузьму, ѣхавшаго впереди, но Кузьма, не откликаясь, продолжалъ ѣхать: Пасынокъ, видя невнимательность отчима, началъ кричать: Тата, тата! поможи мнѣ вылтѣць. Отчимъ немедленно остановился и освободилъ пасынка; но онъ, прѣхавши домой, при разсказѣ о такомъ случаѣ сказалъ: на вѣку усега наживешь и Кузьму татою назовешь» [4, с. 83] і да т. п.

Аднак, такога кшталту этымалагічныя тлумачэнні, паводле слухнага меркавання І. Я. Лепешава, адносяцца да «сферы так званай народнай этымалагізацыі», запісаны былі І. І. Насовічам, відаць, у выніку «пачутай у народзе этымалогіі» [5, с. 7], таму не маюць каштоўнасці з лінгвістычнага пункту погляду, хоць і з’яўляюцца вельмі цікавымі для фалькларыстаў, якія вывучаюць сістэму малых жанраў беларускай народнай творчасці.

Асобныя этымалагічныя тлумачэнні ўласна беларускага паходжання некаторых прыказак, якія ўжываюцца ў беларускай мове, сустракаюцца ў Я. А. Ляцкага, М. Федароўскага, А. С. Аксамітава, Ф. М. Янкоўскага, І. Я. Лепешава і іншых парэміялагаў і фразеологаў.

Найбольш цэласна этымалагічны аналіз парэміялагічных адзінак, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове (на матэрыяле яе літаратурнага варыянта), прадстаўлены ў «Этымалагічным слоўніку прыказак» (2014) І. Я. Лепешава, дзе вызначаецца ўласна беларускае паходжанне 190 прыказак. Аднак і гэты слоўнік аказаўся не пазбаўлены суб’ектывізму, які праявіўся ў адсутнасці (за вельмі і вельмі рэдкім выключэннем) спасылкаў на іншыя этымалагічныя і парэміяграфічныя крыніцы (што з’яўляецца абавязковым элементам этымалагічных лексічных і фразеалагічных слоўнікаў), а таксама ў імкненні бачыць уласна беларускае там, дзе яго няма і не можа быць. Апошняя, дарэчы, адпавядае агульнай тэндэнцыі ў сучаснай лінгвістыцы неапраўдана перабольшваць нацыянальны кампанент у фразеалогіі і парэміялогіі самых розных моў свету, што часам лёгка аспрэч-

ваецца дзякуючы міжмоўным супастаўленням, якія звычайна не ўлічваюцца, у тым ліку і пры этымалагічных пошуках.

Так, у этымалагічным слоўніку І. Я. Лепешава прыказка *Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (лепей)* вызначаецца як «уласна беларуская», што «склалася ў выніку сінедахічнага пераносу (назва часткі ўжываецца ў значэнні цэлага: галава чалавек)» і гаворыцца ў выпадках, «калі лічаць, што лепш параіцца з кім-небудзь, чым рашаць справу аднаму» [5, с. 18]. Аднак, паводле іншамоўных парэміяграфічных крыніц другой паловы XX ст., у рускай мове ўжываецца прыказка *Адна голова хорошо, а две лучше*, якая з’яўляецца адным з найболей прадуктыўных прататыпаў сучасных рускіх антыпрыказак, што сведчыць пра яе агульнавядомасць і шырокую ўжывальнасць. Ва ўкраінскай — *Адна голова добре, а дві ще краще*, якая шырока не ўжываецца, але мае агульную вядомасць. У англійскай — *Two heads are better than one* (літаральна «Дзве галавы лепш, чым адна»), якая актыўна парадзіруецца ў шматлікіх антыпрыказках, што з’яўляецца паказчыкам яе агульнавядомасці і шырокай ўжывальнасці. У французскай — *Deux têtes valent mieux qu’une* (літаральна «Дзве галавы лепш, чым адна») і г. д. Зразумела, што «ўласна беларуская прыказка» не магла трапіць адразу ў столькі розных моў, стаць у іх агульнавядомай, набыць шырокую ўжывальнасць, розныя нацыянальныя варыянты і шматлікія парадыйныя перафразаванні. Не мог у дадзеным выпадку быць задзейнічаны і фактар выпадковасці, калі ў розных мовах незалежна адна ад адной узнікаюць блізкія па зместу і форме адзінкі, таму што гэты фактар аб’ектыўны толькі ў выпадках адсутнасці або істотнай абмежаванасці кантактаў (у тым ліку і не прамых) паміж дадзенымі мовамі. Можна меркаваць аб верагоднасці запазычання прыказкі з беларускай мовы ў рускую мову ці ўкраінскую мову (праз рускую) з прычыны адзінай камунікацыйнай прасторы на працягу XIX і XX ст., аднак трансляцыя беларускай прыказкі ў англійскую і французскую мовы (нават праз рускую ці ўкраінскую) не мае аб’ектыўнага вытлумачэння. Зыходзячы з фактаў іншых моў, прыказка *Адна галава добра, а дзве <яшчэ> лепш (лепей)* з’яўляецца не «ўласна беларускай» (на суперак погляду І. Я. Лепешава), а іншамоўнай, запазычанай у беларускую мову [6].

На жаль, этымалагічныя тлумачэнні ўласна беларускага паходжання прыказак шмат у чым заснаваны або на экстралінгвістычных фактах, або на суб’ектыўных поглядах даследчыкаў, а не на дакладных і аб’ектыўных прынцыпах і крытэрыях этымалагізацыі ўстойлівых моўных адзінак (адным з самых галоўных прынцыпаў

з'яўляецца шырокі параўнальны аналіз у кірунку ад беларускай да іншых моў у сінхранічным і ў дыяхранічным аспекце), таму шмат у чым з'яўляюцца спрэчнымі. Можна канстатаваць, што этымалагічнае вывучэнне прыказак, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове і часта беспадстаўна вызначаюцца паводле паходжання як ўласна беларускія, не дазваляе на сённяшні дзень дакладна акрэсліць нацыянальна-культурны кампанент парэміялагічнага фонду беларускай мовы.

Этналінгвістычны аналіз нацыянальна-культурнага ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы арганічна вынікае з вывучэння этнаграфічных рэалій у прыказках як жанравай разнавіднасці вуснай народнай творчасці і яшчэ не адасобіўся ад такіх даследаванняў ні паводле метадалогіі, ні паводле сваіх асноўных вынікаў. Таму найбольш змястоўныя працы, прысвечаныя этналінгвістычнай інтэрпрэтацыі беларускай парэміялогіі, да сённяшняга дня з'яўляюцца ў галіне не мовазнаўства, а фалькларыстыкі (Т. В. Валодзіна, Р. М. Кавалёва і інш.) і этнапедагогікі (В. С. Болбас і інш.) [7].

Этнаграфічныя тлумачэнні прыказак былі ўласцівы і першым збіральнікам беларускай парэміялогіі. Так, І. І. Насовіч у выданні «Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ» (1874) падае да этнаграфічна маркіраваных парэміялагічных адзінак адпаведныя каментарыі, напр.: «На радоницу д'обѣда пашуць, п'обѣдзѣ плачуць, а въ вечеру скачуць. Радоница у Бѣлорусцевъ есть день поминовения по усопшихъ, празднуемый во вторникъ Өоминой недѣли, какъ въ ознаменованіе радости о воскресеньи изъ мертвыхъ Спасителѣ, возвѣщаемой живыми родственниками обыкновенно краснымъ яйцемъ, по могилкѣ катаемымъ, съ произношениемъ: Христось Воскресъ!» [4, с. 87].

Сучасныя даследчыкі этнаграфічнага зместу беларускіх прыказак (ці іх асобных кампанентаў) вывучаюць міфапаэтычныя ўяўленні беларусаў (А. В. Шарай, Т. Р. Рамза і інш.), сімволіку і вобразы жывёл і птушак (Т. Р. Рамза, А. Л. Садоўская і інш.), этнакультурную адметнасць рэчаў хатняга ўжытку (Т. В. Валодзіна і інш.), страў нацыянальнай кухні (А. С. Дзядова, С. Клундук і інш.), сямейных і сваяцка-роднасных адносін (А. Л. Садоўская, Ю. Шамяціла і інш.), правілаў маўленчых паводзін (Ж. Селюжыцкая і інш.), народнай педагогікі (Ж. Я. Белакурская, Н. В. Гаўрош і інш.), сувязь прыказак з архаічнымі абрадамі (Л. Л. Ермакова і інш.) і г. д. [7]. Часта матэрыялам этнаграфічнага аналізу адначасова з'яўляюцца і прыказкі, і фразеалагізмы (А. Л. Садоўская і інш.) [7].

Этналінгвістычнае вывучэнне беларускай парэміялогіі, у адрозненне ад адпаведнага вы-

вучэння беларускай фразеалогіі [8; 9], праводзіцца звычайна на беларускамоўным матэрыяле (без уліку іншых славянскіх і не славянскіх моў), што істотна абмяжоўвае рэпрэзентатывнасць атрыманых вынікаў, асабліва ў лінгвістычным аспекце, паколькі дакладна вызначыць існаванне сувязі прыказкавага сімвала ці вобраза, увогуле зместу прыказкі з пэўнай этнаграфічнай рэаліяй, з тым ці іншым фактам народнай духоўнай культуры можна толькі ў выпадку ўпэўненасці, што гэта прыказка не з'яўляецца запазычанай з іншых моў або агульнай з іншымі славянскімі (ці неславянскімі) мовамі, дзякуючы моўным кантактам.

Лінгвакультуралагічныя даследаванні нацыянальна-культурнага кампанента беларускай парэміялогіі абумоўлены развіццём лінгвакультуралогіі як асобнай навуковай дысцыпліны, якая вылучылася з этналінгвістыкі ў апошній чвэрці ХХ ст. і яшчэ кваліфікуецца як частка этналінгвістыкі. Прадметам лінгвакультуралогіі з'яўляецца так званая моўная карціна свету — сукупнасць уяўленняў аб акаляючым свеце і яго канцэптуалізацыі, што склалася ў свядомасці носьбітаў мовы, адлюстроўвае іх культурныя каштоўнасці і выражаецца ў мове і ў маўленні. Лінгвакультуралогія адрозніваецца ад этналінгвістыкі тым, што сканцэнтравана на праблемах апісання ўзаемадзеяння культуры і мовы ў працэсе яе функцыянавання.

Лінгвакультуралагічныя даследаванні беларускай парэміялогіі пакуль нешматлікія і часта спалучаюцца з вывучэннем нацыянальнай карціны свету, адлюстраванай у беларускай фразеалогіі. На матэрыяле беларускіх прыказак вывучаюцца спецыфіка канцэптаў «народ», «шчасце», «праца», «розум» у беларускай нацыянальнай карціне свету (Т. В. Балаш, Т. А. Міхалкіна, Ж. Я. Белакурская, А. А. Калеснікава, А. С. Дзядова і інш.), асаблівасці нацыянальнага менталітэту і светапогляду (К. М. Рашэтнікава, І. Бачыла, А. Ліс, Л. Сівурава і інш.), узаемаадносінны пакаленняў у беларусаў (А. А. Акушэвіч і інш.) і г. д. [7]. На матэрыяле беларускіх і іншамоўных прыказак вывучаюцца нацыянальна-культурная спецыфіка канцэптаў «лік» і «мера» ў беларускай і польскай (Я. Красоўская), у беларускай і англійскай (А. П. Маюк) парэміялогіі, канцэптаў «душа» (А. М. Васільева), «бацькі» і «дзеці» (С. М. Байкова) у беларускай і рускай парэміялогіі, «сваё» і «чужое» ў беларускай і рускай (І. Г. Гоманова), беларускай, нямецкай і рускай (А. Канькова) парэміялогіі, канцэптаў «час» і «колькасць» у беларускай і англійскай парэміялогіі (А. П. Маюк), характару беларусаў у беларускай і рускай парэміялогіі (В. Асіповіч), гендэрных адносін у беларускай, рускай і арабскай парэміялогіі

(А. Л. Садоўская, Дз. С. Суслаў), у беларускай і сербскай парэміялогіі (А. М. Саковіч), сістэмы каштоўнасцей у беларускай і рускай, італьянскай, нямецкай парэміялогіі (А. У. Нічыпорчык), супрацьлеглых паняццяў у беларускай і рускай парэміялогіі (А. П. Пусташыла) і г. д. [7].

Трэба адзначыць, што лінгвакультуралагічныя даследаванні беларускай парэміялогіі праводзяцца звычайна або толькі на беларускамоўным матэрыяле, або шляхам параўнання беларускай мовы з пэўнай мовай (найчасцей рускай) і вельмі рэдка, у адрозненне ад адпаведнага вывучэння беларускай фразеалогіі (М. Малоха), на фоне ўсходнеславянскага і заходнеславянскага моўнага матэрыялу (В. М. Пугач) [7], што істотна абмяжоўвае рэпрэзентатыўнасць атрыманых вынікаў, асабліва ў лінгвістычным аспекце, паколькі дакладна вызначыць існаванне сувязі пэўнай прыказкі з нацыянальнай карцінай свету можна толькі ў выпадку ўпэўненасці, што гэта прыказка не з'яўляецца запазычанай з іншых моў або агульнай з іншымі мовамі, дзякуючы моўным кантактам.

Лінгвакраізнаўчы аспект нацыянальна-культурнай спецыфікі парэміялагічных адзінак беларускай мовы быў распрацаваны ў айчынным мовазнаўстве Я. Я. Івановым [10] і рэалізаваны ў лінгвакраізнаўчым даведніку «Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў» (1997) Я. Я. Іванова і інш.

Беларускія прыказкі ў лінгвакраізнаўчым плане адлюстроўваюць нацыянальную культуру, па-першае, як цэласныя моўныя знакі, па-другое, сваімі лексічнымі элементамі (што датычыцца назваў рэалій матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, жывёльнага і расліннага свету Беларусі, імёнаў людзей і геаграфічных назваў і г. д., якія згадваюцца ў прыказках), і па-трэцяе, сваімі «прататыпамі», паколькі генетычна свабодныя спалучэнні слоў самім сваім з'яўленнем (і далейшым замацаваннем у маўленні) былі абавязаны пэўным звычаем, традыцыям, своеасаблівасцям духоўнага свету і побыту беларусаў, гістарычным падзеям, што ў розныя часы адбываліся на Беларусі і інш.

Акрамя гэтага, лінгвакраізнаўчую каштоўнасць, паводле Я. Я. Іванова, маюць і тыя прыказкі, якія з'яўляюцца агульнаўжывальнымі ў беларускай, рускай, украінскай ці польскай мовах, а ў некаторых выпадках трапілі ў беларускую мову шляхам запазычання, але набылі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове нацыянальна-культурную афарбоўку паводле значэння або лексічнага складу. Параўн. бел. *Вольнаму — воля, а шалёнаму — поле* і рус. *Вольному воля, спасённому рай* — з'яўленне другой часткі ў беларускай парэміі мае глыбокія міфалагічныя карані ва ўсходнеславянскім фальклоры і

тлумачыцца тым, што выхад «у поле» сімвалізуе выхад у свет смерці, а чалавек з неўнарманаванай псіхікай ў народным уяўленні таксама лічыўся прыналежным свету смерці. «Актуалізацыя менавіта гэтых вобразаў у беларускім варыянце агульнага для ўсходнеславянскіх моў выраза *Вольнаму — воля* і складае нацыянальна-культурную адметнасць гэтай беларускай прыказкі» [10].

Лінгвакраізнаўчае апісанне нацыянальна-культурнага кампанента беларускай парэміялогіі (як, дарэчы, і фразеалогіі) развіваецца недастаткова прадуктыўна з прычыны адсутнасці шырокай зацікаўленасці да вывучэння беларускай мовы як замежнай і ажыццяўляецца нярэдка разам з адпаведным апісаннем беларускай фразеалогіі (Я. Бухоўская і інш.) або афарыстыкі (Я. Я. Іваноў), часам імпліцытна (Т. С. Сотнікава) і пераважна ў дачыненні да рускай мовы (А. Крупянкова, Н. П. Пятрова) і да нямецкай мовы (Г. У. Басава) [7].

Фактычна паводле адбору моўнага матэрыялу лінгвакраізнаўчае апісанне нацыянальна-культурнага кампанента беларускай парэміялогіі ў асноўным грунтуецца на выніках яе этымалагічных, этналінгвістычных і лінгвакультуралагічных даследаванняў, таму аўтаматычна наследуе ўсе іх недакладнасці і памылкі. Да таго ж, лінгвакраізнаўчае апісанне мовы можа мець сэнс і звычайна праводзіцца толькі ў дачыненні да нейкай адной іншай мовы, што таксама вядзе да неапраўданага перабольшвання нацыянальнага за кошт універсальнага (інтэрнацыянальнага), спецыфічнага за кошт агульнага, паколькі ўсе іншыя мовы папросту ігнаруюцца.

Заклучэнне. Найбольш значнымі кірункамі даследаванняў нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялогіі беларускай мовы ў айчынным мовазнаўстве канца XIX – пачатку XXI стст. з'яўляюцца этымалагічны, этналінгвістычны, лінгвакультуралагічны, лінгвакраізнаўчы. Усе яны ўзніклі ў розны час, грунтуюцца на розным паводле моўнай прыналежнасці парэміялагічным матэрыяле, маюць розную ступень рэпрэзентатыўнасці, характарызуюцца неаднолькавай прадуктыўнасцю і рэзультатыўнасцю ў вызначэнні і апісанні нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі.

Этымалагічныя тлумачэнні ўласна беларускага паходжання прыказак шмат у чым заснаваны або на экстралінгвістычных фактах, або на суб'ектыўных поглядах даследчыкаў, а не на дакладных і аб'ектыўных прынцыпах і крытэрыях этымалагізацыі ўстойлівых моўных адзінак, таму шмат у чым з'яўляюцца спрэчнымі і памылковымі. Многія прыказкі, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове, беспадстаўна

кваліфікуюцца як уласна беларускія паводле паходжання, што не дазваляе аб'ектыўна акрэсліць нацыянальна-культурны кампанент парэміялагічнага фонду беларускай мовы.

Этналінгвістычнае і лінгвакультуралагічнае вывучэнне беларускай парэміялогіі праводзіцца звычайна на беларускамоўным матэрыяле, або на матэрыяле параўнання з пэўнай мовай (найчасцей рускай) і вельмі рэдка на ўсходнеславянскім і заходнеславянскім моўным матэрыяле, што істотна абмяжоўвае рэпрэзентатывнасць атрыманых вынікаў, асабліва ў лінгвістычным аспекце, паколькі дакладна вызначыць існаванне сувязі пэўнай прыказкі з нацыянальнай карцінай свету, сувязі прыказкавага сімвала ці вобраза, увогуле зместу прыказкі з пэўнай этнаграфічнай рэаліяй, з тым ці іншым фактам народнай духоўнай культуры можна толькі ў выпадку ўпэўненасці, што гэта прыказка не

з'яўляецца запазычанай з іншых моў або агульнай з іншымі мовамі, дзякуючы моўным кантактам.

Лінгвакраіназнаўчае апісанне нацыянальна-культурнага кампанента беларускай парэміялогіі фактычна (паводле адбору моўнага матэрыялу) грунтуецца на выніках яе этымалагічных, этналінгвістычных і лінгвакультуралагічных даследаванняў, таму натуральна наследуе ўсе іх недакладнасці і памылкі.

Асноўнай асаблівасцю выяўлення і апісання ў айчынным мовазнаўстве канца XIX – пачатку XXI стст. нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы з'яўляецца неапраўданас перабольшванне нацыянальнага за кошт універсальнага, спецыфічнага за кошт агульнага, у выніку чаго скажаецца аб'ём і якасныя характарыстыкі нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі.

Літаратура

1. Иванов Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) // *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. Greifswald: E. M. A.-Universität, 2013. S. 111–116.
2. Мокиенко В. М. Национальное и интернациональное в славянской фразеологии: различное в едином // *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. Greifswald: E. M. A.-Universität, 2013. S. 1–18.
3. Петрушэўская Ю. А. Нацыянальна-культурны кампанент парэміялагічнага фонду беларускай мовы як прадмет этналінгвістыкі, лінгвакультуралогіі і лінгвакраіназнаўства (аналітычны агляд) // *Славянская мифология и этнолингвистика: сборник научных статей* / отв. ред. В. И. Коваль. Гомель: ГГУ имени Ф. Скорины, 2015. С. 216–218.
4. Носовичъ И. И. Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ. Санктъ-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1874. VI + 232 + 18 с.
5. Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік прыказак. Мінск: Вышэйшая школа, 2014. 139 с.
6. Петрушэўская Ю. А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі «Адна галава добра, а дзве лепш» // *Вестник МГЛУ. Серия 1, Филология*. 2015. № 5 (78). С. 84–96.
7. Иванов Е. Е., Петрушевецкая Ю. А. Белорусская паремиология конца XX – начала XXI века (1991–2014 гг.) : библиографический обзор // *Паремиология в дискурсе* / под ред. О. В. Ломакиной. М.: URSS: Ленанд, 2015. С. 252–292.
8. Коваль В. И. Восточнославянская этнофразеология: деривация, семантика, происхождение. Гомель: ИММС, 1998. 213 с.
9. Коваль В. И. Фразеология народной духовной культуры: состав, семантика, происхождение. Минск: РИВШ, 2011. 194 с.
10. Іваноў Я. Я Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) // *Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы): калектыўная манаграфія*. Мінск: Веды, 1998. С. 33–62.

References

1. Ivanov E. E. Belarusian Proverbs and Aphorisms in the European Context (Actual Problems of Studying). *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Natsional'noye i internatsional'noye v slavyanskoy frazeologii* [National and International in Slavonic Phraseology]. Greifswald, E. M. A.-Universität, 2013, pp. 111–116 (In Russian).
2. Mokienko V. M. National and International in Slavonic Phraseology: Different in a Single. *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Natsional'noye i internatsional'noye v slavyanskoy frazeologii* [National and International in Slavonic Phraseology]. Greifswald, E. M. A.-Universität, 2013, pp. 1–18 (In Russian).

3. Petrushevskaja Ju. A. The National and Cultural Component of the Belarusian Paremiological Stock as an object of the Ethnolinguistics, Cultural Linguistics, and Cultural Literacy (Analytical Review). *Slavyanskaya mifologiya i etnolingvistika: sbornik nauchnykh statey* [Slavic Mythology and Ethnolinguistics: collection of scientific works]. Gomel, Gomel State University, 2015, pp. 216–218 (In Belarusian).

4. Nosovich I. I. *Sbornik belorusskikh poslovits* [Collection of the Belarusian proverbs]. St. Petersburg, Tipografiya Imperatorskoy Akademii Nauk, 1874. VI + 232 + 18 p.

5. Lepeshau I. Y. *Etymalogichny slounik prykazak* [Etymological Dictionary of Proverbs]. Minsk, Vysheyshaya shkola Publ., 2014. 139 p.

6. Petrushevskaja Ju. A. On the Field of the Use and Origin of the Proverb ‘One head is good, two is better’. *Vestnik MGLU* [Minsk State Linguistic University Bulletin], series 1, Philology, 2015, no. 5 (78), pp. 84–96 (In Belarusian).

7. Ivanov E. E., Petrushevskaja Ju. A. Belarusian Paremiology in End of XX – Beginning of XXI Century (1991–2014): Bibliographic Review. *Paremiologiya v diskurse* [Paremiology in Discourse]. Moscow, URSS, Lenand, 2015, pp. 252–292 (In Belarusian).

8. Koval' V. I. *Vostochnoslavjanskaya etnofrazeologiya: derivatsiya, semantika, proishozhdeniye* [Eastern Slavic Ethnic Phraseology: Derivation, Semantics, Origin]. Gomel, IMMS Publ., 1998. 213 p.

9. Koval' V. I. *Frazeologiya narodnoy dukhovnoy kul'tury: sostav, semantika, proiskhozheniye* [The Phraseology of Folk Spiritual Culture: Structure, Semantics, Origin]. Minsk, RIVSH Publ., 2011. 194 p.

10. Ivanou Ya. Ya. The National and Cultural Semantics of the Belarusian Language and the Problem of its Regional Geographic Representation (Based on Language Aphorism). *Satsyyakul'turnaya prastora movy* [Social and Cultural Space of Language]. Minsk, Vedy Publ., 1998, pp. 33–62 (In Belarusian).

Інфармацыя пра аўтара

Петрушэўская Юлія Анатольеўна — магістр філалагічных навук, старшы выкладчык кафедры тэарэтычнай і прыкладнай лінгвістыкі. Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова (212022, г. Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1, Рэспубліка Беларусь). E-mail: ypetrushevskaya@inbox.ru

Information about the author

Petrushevskaja Julia Anatolievna — M. A. Philology, Senior Lecturer, Department of Theoretical and Applied Linguistics. A. Kuleshov Mogilev State University (1, Kosmonavtov str., 212022, Mogilev, Republic of Belarus). E-mail: ypetrushevskaya@inbox.ru

Памятніў 14.11.2018